

Ενδοσχολική Βία και Εκφοβισμός (Ε.ΒΙ.Ε.)

Σύμφωνα με το [άρθρο 4 του Ν. 5029/2023](#) : «κάθε μορφή σωματικής, λεκτικής, ψυχολογικής συναισθηματικής, κοινωνικής, ρατσιστικής, σεξουαλικής, ηλεκτρονικής, διαδικτυακής ή άλλης βίας και παραβατικής συμπεριφοράς, που πλήττει τη σχολική κοινότητα και διαταράσσει την εκπαιδευτική διαδικασία, συνιστά ενδοσχολική βία και εκφοβισμό και ιδίως:

- η προσβολή της αξιοπρέπειας, της τιμής και της υπόληψης του μαθητή,
- η συστηματική ή σκόπιμη ή επαναλαμβανόμενη απειλή και προσβολή της προσωπικότητας, της σωματικής ακεραιότητας ή της ψυχικής ισορροπίας των μαθητών,
- η ανεπιθύμητη, επιθετική συμπεριφορά που εκδηλώνεται μεταξύ παιδιών σχολικής ηλικίας και η ανάλογη συμπεριφορά εκπαιδευτικών που περιλαμβάνει πραγματική ή αντιληπτή ανισορροπία δύναμης
- η παρεμπόδιση της ομαλής διεξαγωγής των μαθημάτων και τον βίαιο αποκλεισμό μαθητών/τριών είτε από την εκπαιδευτική διαδικασία είτε από τη συμμετοχή τους στην καθημερινή σχολική ζωή, καθώς και τον κοινωνικό αποκλεισμό, τις απειλές και την ψυχολογική βία στις επαφές των μαθητών/τριών με τους συμμαθητές/τριες τους,
- η επιβολή με τη βία και τον εξαναγκασμό σε πράξεις ή παραλείψεις παρά τη θέληση των μαθητών/τριών,
- οποιαδήποτε μορφή βίαιης ή απαξιοτικής συμπεριφοράς ή ενθάρρυνση σε διάπραξη βίαιων εκδηλώσεων που διαταράσσουν τη σχολική γαλήνη και πλήττουν το κύρος της εκπαιδευτικής κοινότητας,
- ο εκφοβισμός ή η εκδήλωση ρατσιστικών συμπεριφορών ικανών να διαταράξουν τη ψυχική ισορροπία και να πλήξουν μαθητές/τριες με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά,
- η προσβολή, οι διακρίσεις ή οι παρενοχλήσεις στη βάση των θρησκευτικών πεποιθήσεων, της εθνικής καταγωγής, της φυλής, του φύλου, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της ταυτότητας φύλου, της έκφρασης ή των χαρακτηριστικών φύλου, της αναπηρίας, της κατάστασης υγείας και της σωματικής ή άλλης πραγματικής κατάστασης του μαθητή. Το παρόν εφαρμόζεται αναλόγως για μορφές βίας και συμπεριφορές που εκδηλώνονται προς εκπαιδευτικούς και άλλα μέλη της εκπαιδευτικής κοινότητας».

Χαρακτηριστικά της Ενδοσχολικής Βίας και του Εκφοβισμού

Το φαινόμενο Ε.ΒΙ.Ε. εκδηλώνεται με επιθετική συμπεριφορά η οποία διακρίνεται από τα εξής βασικά χαρακτηριστικά (Αντωνίου, 2023α· Αντωνίου, Παλιβάκου & Νιαστή, 2024· Greene, 2000 στο Griffin & Gross, 2004):

- Είναι σκόπιμη, άδικη και απρόκλητη συμπεριφορά.
- Είναι επιθετική συμπεριφορά που, κατά κανόνα, επαναλαμβάνεται. Ασκείται από ισχυρότερο/η προς συγκριτικά πιο αδύναμο/η (αντιλαμβανόμενη ή πραγματική άνιση σχέση δύναμης-εξουσίας). Ο εκφοβισμός στο διαδίκτυο μπορεί να είναι εξίσου ή/και πιο σοβαρός, καθώς εκεί εξουδετερώνεται η ανισορροπία δύναμης αλλά η έκθεση του/της μαθητή/τριας που εκφοβίζεται γίνεται δημόσια, σε ελάχιστο χρόνο και είναι ανεξέλεγκτη.
- Εκείνος/η που ασκεί Ε.ΒΙ.Ε. έχει σκοπό να προκαλέσει φόβο, ανησυχία, πόνο και φθορά σε εκείνον/η που στοχοποιεί.
- Εκείνος/η που ασκεί Ε.ΒΙ.Ε. αντλεί κάποιο όφελος από την πράξη του/της (ευχαρίστηση, κύρος, απόκτημα).
- Ο/η μαθητής/τρια που υφίσταται Ε.ΒΙ.Ε. αδυνατεί, συνήθως, να υπερασπιστεί τον εαυτό του/της.

Διαφοροποίηση της Ενδοσχολικής Βίας και του Εκφοβισμού από άλλες μορφές επιθετικότητας

Το φαινόμενο Ε.ΒΙ.Ε. διαφοροποιείται από άλλες μορφές επιθετικών συμπεριφορών που είναι δυνατόν να εκδηλώνονται από μαθητές/τριες στο σχολικό περιβάλλον. Η επιθετικότητα δεν έχει στόχο, πάντοτε ή με συστηματικό τρόπο, την τρομοκράτηση του/της αδυνάμου/μης, ενώ είναι δυνατόν να εξυπηρετεί την αυτοπροστασία από προσλαμβανόμενους κινδύνους. Σε αυτή την περίπτωση δεν αποτελούν πράξη/κατάσταση Ε.ΒΙ.Ε. (Αντωνίου, 2023β):

- η σύγκρουση μεταξύ μαθητών/τριών που δεν συμπεριλαμβάνει ανισορροπία δύναμης
- κάθε συμβάν επιθετικότητας ή κατάσταση σχολικής βίας που εκδηλώνεται σε πλαίσιο ίσης σχέσης δύναμης
- οι εκδηλώσεις αντιπάθειας ή σωματικής επιθετικότητας ενός επεισοδίου ή η επιθετικότητα που απευθύνεται σε πολλούς διαφορετικούς/ές μαθητές/τριες

Η ύπαρξη αντιπάθειας, χωρίς εκδήλωση σκόπιμης και επαναλαμβανόμενης εχθρικής συμπεριφοράς με σκοπό, ενδεχομένως, τον κοινωνικό αποκλεισμό, δε συνιστά Ε.ΒΙ.Ε. Γενικά, μεμονωμένα περιστατικά και συγκρούσεις ή διενέξεις μεταξύ ίσων στο σχολείο, είτε αυτοπροσώπως είτε διαδικτυακά, δεν ορίζονται ως Ε.ΒΙ.Ε.

Μορφές της Ενδοσχολικής Βίας και του Εκφοβισμού

Το φαινόμενο Ε.ΒΙ.Ε. εκδηλώνεται με διάφορες άμεσες και έμμεσες και συγκαλυμμένες συμπεριφορές επιθετικών πράξεων, που ανάλογα με τη φύση τους προσδιορίζουν τις ακόλουθες **βασικές μορφές Ε.ΒΙ.Ε.** (Κέντρο Συνταγματικού & Ευρωπαϊκού Δικαίου, 2015β):

- **Σωματική:** Περιλαμβάνει σπρωξίματα, γροθιές, κλωτσιές, τράβηγμα μαλλιών, χαστούκια, άλλες μορφές σωματικής επίθεσης.
- **Ψυχολογική:** Περιλαμβάνει απειλές για τη σωματική ακεραιότητα, την έκφραση σχολίων που προσβάλλουν, ταπεινώνουν και απαξιώνουν το άτομο, όπως ειρωνεία, σαρκασμός, φυλετικά και προσβλητικά σχόλια, προσβλητικά πειράγματα, παρατσούκλια, χειρονομίες, συκοφαντικά τοιχογραφήματα (graffiti) κ.ά.
- **Κοινωνική:** Περιλαμβάνει κακόβουλα σχόλια και διάδοση ψευδών φημών που βλάπτουν ή καταστρέφουν την κοινωνική υπόσταση ή την κοινωνική αποδοχή ενός παιδιού, με σκοπό τον αποκλεισμό του από την ομάδα και τις δραστηριότητες των συνομηλίκων, που οδηγεί στην απομόνωσή του.
- **Εκβιαστική:** Περιλαμβάνει την επιβολή με τη βία και τον εξαναγκασμό σε πράξεις ή παραλείψεις παρά τη θέληση του εκφοβιζόμενου ατόμου. Επίσης, περιλαμβάνει την πειθαναγκαστική απόσπαση χρημάτων ή προσωπικών αντικειμένων, συνοδευόμενη από απειλές ή και τον εξαναγκασμό σε αντικοινωνικές πράξεις (π.χ. διάπραξη κλοπής ή βανδαλισμού).
- **Ρατσιστική:** Αποσκοπεί στον χλευασμό και την απαξίωση λόγω θρησκευτικών πεποιθήσεων, εθνικής καταγωγής, φυλής, αναπηρίας, κατάστασης υγείας, φύλου, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας φύλου, έκφρασης ή χαρακτηριστικών φύλου.
- **Σεξουαλική:** Περιλαμβάνει ένα φάσμα συμπεριφορών που απειλούν ή προσβάλλουν τη γενετήσια αξιοπρέπεια του ατόμου και εκτείνεται από τα σεξουαλικά σχόλια, τις απειλές, τα ανεπιθύμητα αγγίγματα, τη σεξουαλική παρενόχληση, την πορνογραφία έως και την απόπειρα βιασμού ή βιασμό.
- **Ομοφοβική/τρανσφοβική/αμφιφοβική/ιντερφοβική:** Οφείλεται σε προκαταλήψεις ή αρνητικές στάσεις, πεποιθήσεις ή απόψεις σε βάρος είτε ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων είτε ατόμων με σχέση συγγένειας οποιασδήποτε μορφής (π.χ. από τεκνοθεσία) ή φιλίας με ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα.

Τέλος, ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η **διαδικτυακή Ε.ΒΙ.Ε.**, η οποία δύναται να συνδυάζεται με τις υπόλοιπες παραπάνω μορφές, αντιδιαστέλλομενη, όμως, από αυτές, διότι δεν λαμβάνει χώρα στο φυσικό πεδίο. Η διαδικτυακή Ε.ΒΙ.Ε. περιλαμβάνει:

α) απρεπή, προσβλητικά ή ενοχλητικά μηνύματα μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (dissing), σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social media), σε ομαδικές συνομιλίες μέσω υπολογιστή ή κινητής συσκευής (chatting),

β) δημιουργία ιστοσελίδων με σκοπό τη γελοιοποίηση, δημοσίευση στο διαδίκτυο ή τον διαμοιρασμό με άλλους/ες μη κολακευτικών ή άσεμνων φωτογραφιών, βίντεο ή σχεδίων χωρίς την έγκριση του ατόμου,

γ) απειλές κατά της ζωής,

δ) εκδικητική προβολή προσωπικών στιγμών,

ε) υποκλοπή λογαριασμού για οικονομική εξαπάτηση,

στ) παρέμβαση στον προσωπικό λογαριασμό κοινωνικής δικτύωσης και διαδικτυακή πλαστοπροσωπία (fraping),

ζ) διαδικτυακή παρακολούθηση (cyberstalking),

η) διαδικτυακή έκθεση του ατόμου με προσωπικά του δεδομένα (doxing),

θ) τοξικός/εμπρηστικός λόγος - τρολάρισμα (trolling),

ι) ταπεινωτική σωματική επίθεση που εκτίθεται διαδικτυακά (happyslapping),

ια) απόπειρες αποπλάνησης τύπου sexting ή grooming,

ιβ) προτροπή για αυτοκτονία.

Ρόλοι στην Ενδοσχολική Βία και τον Εκφοβισμό

Το φαινόμενο Ε.ΒΙ.Ε. δεν αφορά απλά και μόνο στο ρόλο μαθητών/τριών που εκφοβίζονται και μαθητών/τριών που εκφοβίζουν, αλλά και όλους και όλες που παρευρίσκονται και παρατηρούν όσα εξελίσσονται ή γνωρίζουν για την εκδήλωσή του. Πρόκειται για ένα φαινόμενο που εμφανίζεται συχνά ως ομαδικό και που εμπλέκει συνολικά το σχολείο ως οργανισμό (Αντωνίου & Δρόσος, 2017). Ειδικότερα, στα περιστατικά Ε.ΒΙ.Ε. διακρίνονται οι εξής ρόλοι (Κέντρο Συνταγματικού & Ευρωπαϊκού Δικαίου, 2015β):

- εκείνων που ασκούν Ε.ΒΙ.Ε.,
- του/της μαθητή/τριας που υφίσταται Ε.ΒΙ.Ε.,
- των υπερασπιστών του/της μαθητή/τριας που υφίσταται Ε.ΒΙ.Ε.,
- των αμέτοχων παρατηρητών είτε παριστάμενων (bystanders) είτε εικονικών (διαδικτυακών),
- των βοηθών/συνεργών εκείνων που ασκούν Ε.ΒΙ.Ε.,
- των ενισχυτών εκείνων που ασκούν Ε.ΒΙ.Ε.,
- εκείνων που υφίστανται, αλλά και ασκούν Ε.ΒΙ.Ε. (δυπλός ρόλος).

Στον κυβερνοχώρο, αντίστοιχα, ο παρατηρητής μπορεί να πάρει τον ρόλο

- αυτού που βοηθάει το παιδί που εκφοβίζεται,
- του παθητικού παρατηρητή,
- του υποστηρικτή, υπέρ του παιδιού που εκφοβίζεται.

Ο ρόλος των μαθητών και μαθητριών παρατηρητών θεωρείται πολύ σημαντικός στην πρόληψη και την αντιμετώπιση της Ε.ΒΙ.Ε. Ορισμένοι/ες δεν συμμετέχουν ενεργά σε περιστατικά εκφοβισμού θεωρώντας, ενδεχομένως, ότι με τη στάση τους μειώνουν τη σημασία του γεγονότος και έτσι περιορίζουν τη συχνότητα και την ένταση του φαινομένου αλλά τελικά δίνουν λανθασμένα το μήνυμα ότι αυτό που συμβαίνει είναι αποδεκτό. Επιπλέον, είναι πιθανόν να θεωρούν ότι έχουν έναν βαθμό αδυναμίας ή ανικανότητας να παρέμβουν. Από αυτή την άποψη, χρειάζεται να συμπεριλαμβάνονται απαραίτητα στον σχεδιασμό των προγραμμάτων πρόληψης και αντιμετώπισης του φαινομένου Ε.ΒΙ.Ε. στο σχολείο.

Αξιολόγηση Σοβαρότητας Περιστατικών

Η απόφαση για το επίπεδο σοβαρότητας ενός περιστατικού Ενδοσχολικής Βίας και Εκφοβισμού ενδέχεται να είναι δύσκολη. Οι συνέπειες διαφέρουν από παιδί σε παιδί. Όλοι και όλες οι μαθητές και οι μαθήτριες δεν έχουν την ίδια ψυχική ανθεκτικότητα. Μια ήπια, κατά την άποψη του/της εκπαιδευτικού που επιλαμβάνεται το περιστατικό, εκφοβιστική συμπεριφορά δύναται να έχει σοβαρές συνέπειες σε έναν/μία μαθητή/τρια με συγκριτικά μεγαλύτερη ψυχική ευαλωτότητα (Αντωνίου & Θεοδωρίτση, 2019).

Στην ανάγκη αξιολόγησης της σοβαρότητας των περιστατικών Ε.ΒΙ.Ε. λαμβάνονται υπόψη (Κέντρο Συνταγματικού & Ευρωπαϊκού Δικαίου, 2015β):

- Το είδος της Ε.ΒΙ.Ε.: Κάποιες μορφές βίας έχουν μεγαλύτερες επιπτώσεις από άλλες. Η σωματική βία έχει άμεσες φυσικές επιπτώσεις, ενώ ο λεκτικός εκφοβισμός ή ο κοινωνικός αποκλεισμός ενδέχεται να έχει και άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις (επηρεασμός του κλίματος, της ψυχικής διάθεσης, των σχέσεων κ.λπ.).
- Η διάρκεια της πράξης Ε.ΒΙ.Ε.: Εάν διαρκεί για μεγάλο ή μικρό διάστημα.
- Η συχνότητα των πράξεων Ε.ΒΙ.Ε.: Καθημερινή, εβδομαδιαία ή λιγότερο συχνή.
- Οι επιπτώσεις στους/τις μαθητές/τριες που υφίστανται Ε.ΒΙ.Ε.: Η αξιολόγηση πρέπει να συμπεριλαμβάνει τις επιπτώσεις στα θύματα, συμπεριλαμβανομένων των σωματικών, συναισθηματικών, των κοινωνικών και των σχετιζόμενων με τη μαθησιακή πορεία.

Ενδεικτικά, σε σχέση με τη σοβαρότητα που έχουν, τα περιστατικά Ε.ΒΙ.Ε. διακρίνονται ως ακολούθως:

• Ήπιο:

- i) υποβιβαστικά ή κοροϊδευτικά σχόλια, σαρκασμός, ειρωνεία,
- ii) περιστασιακός κοινωνικός αποκλεισμός (π.χ. από παιχνίδια, ομάδες, προσκλήσεις σε πάρτι) που δεν έχουν συμβεί ποτέ ή σπάνια στο παρελθόν και είναι πολύ απίθανο να επαναληφθούν.

• Μέτριο:

- i) απειλές για τη σωματική ακεραιότητα,
- ii) σωματική βία: σπρωξιές, κλωτσιές, δαγκωνιές, γροθιές, χαστούκια, τράβηγμα μαλλιών, τσιμπιές, κ.λπ.,
- iii) λεκτική βία: βρισιές, κοροϊδευτικά σχόλια ή παρωνύμια (παρατσούκλια),
- iv) έκφραση απειλών με σκοπό την ταπείνωση και τον εξευτελισμό χωρίς σεξουαλικά υπονοούμενα,
- v) διασπορά φημών,
- vi) συκοφαντικά τοιχογραφήματα (graffiti),
- vii) κλοπή προσωπικών αντικειμένων αξίας (π.χ. κινητό τηλέφωνο, μπουφάν, παπούτσια),
- viii) ρατσιστικά σχόλια και διακρίσεις στη βάση των θρησκευτικών πεποιθήσεων, της εθνοτικής καταγωγής, της φυλής, του φύλου, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της ταυτότητας φύλου, της έκφρασης ή των χαρακτηριστικών φύλου, της αναπηρίας, της κατάστασης υγείας,
- ix) συστηματικός κοινωνικός αποκλεισμός,
- x) περιπτώσεις διαδικτυακής Ε.ΒΙ.Ε., όπως απρεπή, προσβλητικά ή ενοχλητικά μηνύματα μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (dissing), σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social media), σε ομαδικές συνομιλίες μέσω υπολογιστή ή κινητής συσκευής (chatting), δημιουργία ιστοσελίδων με σκοπό τη γελοιοποίηση, δημοσίευση στο διαδίκτυο ή τον διαμοιρασμό με άλλους/ες μη κολακευτικών φωτογραφιών, βίντεο ή σχεδίων χωρίς την έγκριση του ατόμου, διαδικτυακή παρακολούθηση (cyberstalking), διαδικτυακή έκθεση του ατόμου με προσωπικά του δεδομένα (doxing), τοξικός/εμπρηστικός λόγος - τρολάρισμα (trolling), ταπεινωτική σωματική επίθεση που εκτίθεται διαδικτυακά (happyslapping) κ.λπ.

Σε όλα τα παραπάνω, κριτήριο, συνήθως, αποτελεί η συχνότητα εμφάνισης δύο-τρεις φορές στο πρόσφατο παρελθόν και η πιθανότητα επανάληψης.

• Σοβαρό:

- i) ρατσιστικά σχόλια, συστηματικά και/ή με πιο έντονο χαρακτήρα,
- ii) συστηματικές απειλές κατά της σωματικής ακεραιότητας,
- iii) συστηματική σεξουαλική παρενόχληση,
- iv) άπαξ (τουλάχιστον) πρόκληση σοβαρής σωματικής βλάβης (ανεξάρτητα από το εάν χρήζει ιατρικής φροντίδας),
- v) σεξουαλική βία,
- vi) ομαδική βία,
- vii) διαδικτυακή Ε.ΒΙ.Ε.: απειλές κατά της ζωής, μη συναινετική προβολή προσωπικών στιγμών (π.χ. άσεμνων φωτογραφιών), συστηματική παρακολούθηση (cyberstalking), υποκλοπή λογαριασμού για οικονομική εξαπάτηση, παρέμβαση στον προσωπικό λογαριασμό κοινωνικής δικτύωσης, απόπειρες αποπλάνησης τύπου sexting ή grooming, προτροπή για αυτοκτονία.

Αιτιολογικοί παράγοντες

Η Ενδοσχολική Βία και ο Εκφοβισμός συνιστά ψυχοκοινωνικό πρόβλημα πολυπαραγοντικής αιτιολογίας. Στην εκδήλωση του εν λόγω προβλήματος συμβάλλει η δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ διαφόρων παραγόντων, οι οποίοι, συνοπτικά, έχουν ως εξής (Ασημόπουλος, κ.ά., 2015):

- **Ατομικοί παράγοντες:** ιδιοσυγκρασία του/της μαθητή/τριας, αναπτυξιακή πορεία, ψυχotraυματικές εμπειρίες κ.ά.
- **Οικογενειακοί παράγοντες:** πολύ αυστηρές ή ελαστικές ή/και υπερπροστατευτικές μέθοδοι ανατροφής, πρότυπα επιθετικής συμπεριφοράς, βία και διενέξεις ανάμεσα στους γονείς ή από τους γονείς προς τα παιδιά, ανασφαλής δεσμός παιδιού με γονείς κ.ά.
- **Σχολικοί παράγοντες:** αξίες του σχολείου και του εκπαιδευτικού συστήματος, οικοχωροταξικά χαρακτηριστικά, κουλτούρα και κλίμα σχολείου - τάξης, εσωτερικός κανονισμός του σχολείου, ανεπαρκής εποπτεία κ.ά.
- **Κοινωνικοί παράγοντες:** κοινωνικές στάσεις, προβολή της βίας από ΜΜΕ, το διαδίκτυο, τα ηλεκτρονικά παιχνίδια, χαρακτηριστικά της τοπικής κοινότητας σε σχέση με την παραβατικότητα, γενικότερα κοινωνικά προβλήματα όπως οικονομική κρίση, μετανάστευση, εγκλεισμός από πανδημία κ.ά.

Λανθασμένες Αντιλήψεις για την Ενδοσχολική Βία και τον Εκφοβισμό: Μύθοι και Αλήθειες

1. *Το φαινόμενο Ε.ΒΙ.Ε. είναι υπόθεση που αφορά αποκλειστικά εκείνον/η που ασκεί Ε.ΒΙ.Ε. και εκείνον/η που υφίσταται Ε.ΒΙ.Ε.:* Αυτό δεν είναι αλήθεια. Η εν λόγω αντίληψη αγνοεί το δυναμικό ομαδικό χαρακτήρα του φαινομένου που εμπλέκει με συγκεκριμένους ρόλους όλους/ες όσοι/ες γίνονται μάρτυρες ή γνωρίζουν για αυτό, επιτρέποντας ρητά ή άρρητα τη συνέχισή του.
2. *Το φαινόμενο σωματικής Ε.ΒΙ.Ε. έχει περισσότερο σοβαρές συνέπειες από τις άλλες μορφές Ε.ΒΙ.Ε.:* Αυτό δεν είναι αλήθεια. Στη πραγματικότητα, όλες οι μορφές είναι εξίσου σοβαρές από την άποψη των επιπτώσεων. Αν δεν αντιμετωπιστούν έγκαιρα, ακολουθούν τον/τη μαθητή/τρια μέχρι και την ενηλικίωσή του/της.
3. *Το φαινόμενο Ε.ΒΙ.Ε. μεταξύ των μαθητών/τριών είναι μέρος της φυσιολογικής αναπτυξιακής διαδικασίας:* Αυτό δεν είναι αλήθεια. Η πραγματικότητα είναι ότι το φαινόμενο Ε.ΒΙ.Ε. είναι μια παθολογική μορφή επιθετικότητας που βασίζεται στην κατάχρηση δύναμης ή ικανοτήτων, η οποία χρησιμοποιείται εσκεμμένα σε βάρος των άλλων.
4. *Ο/η μαθητής/τρια που υφίσταται Ε.ΒΙ.Ε., το έχει με κάποιον τρόπο προκαλέσει:* Αυτό δεν είναι αλήθεια. Στην πραγματικότητα και, σύμφωνα και με τον ορισμό της, η Ε.ΒΙ.Ε. είναι η εκδήλωση απρόκλητης και σκόπιμης επιθετικής συμπεριφοράς από εκείνον/η που την ασκεί, με πρόθεση τραυματισμού, εξευτελισμού, επιβολής και πρόκλησης πόνου σε εκείνον/η που την υφίσταται.
5. *Ο/η μαθητής/τρια που υφίσταται Ε.ΒΙ.Ε. πρέπει να ανταποδώσει ώστε να σταματήσει η σε βάρος του/της εκφοβιστική συμπεριφορά :* Αυτό δεν είναι αλήθεια. Στη πραγματικότητα, εκείνος/η που υφίσταται Ε.ΒΙ.Ε. συνήθως αδυνατεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του/της και να ανταποδώσει,

επειδή, εκτός των άλλων, θεωρεί, σωστά ή λανθασμένα, ότι κινδυνεύει από κάθε είδους αντεκδίκηση.

6. *Οι ενήλικες δεν πρέπει να ενθαρρύνουν το «κάρφωμα» μεταξύ των μαθητών/τριών, σε περιπτώσεις Ε.ΒΙ.Ε.:* Αυτό δεν είναι αλήθεια. Στην πραγματικότητα οι ενήλικες θα πρέπει να κάνουν ό,τι είναι δυνατόν ώστε να σπάσει η συνωμοσία σιωπής που επιτρέπει να επιβάλλεται εκείνος/η που ασκεί Ε.ΒΙ.Ε. σε εκείνον/η που υφίσταται Ε.ΒΙ.Ε. Όλοι/ες οι μαθητές/τριες θα πρέπει να γνωρίζουν πως ο ρόλος των σημαντικών ενηλίκων για αυτούς/ές περιλαμβάνει μέριμνα, φροντίδα και προστασία, καθώς και ότι η επίκλησή τους για βοήθεια δεν συνιστά κατάδοση.
7. *Οι μαθητές/τριες που ασκούν Ε.ΒΙ.Ε. είναι εκ φύσεως επιθετικά ή «κακά παιδιά»:* Αυτό δεν είναι αλήθεια. Στην πραγματικότητα έχουν ανάγκη αποδοχής και αναγνώρισης/επιβεβαίωσης, λανθασμένα μέσω επίδειξης δύναμης. Επίσης, χαρακτηρίζονται από δυσκολίες στην επεξεργασία και έλεγχο των συναισθημάτων -ιδιαίτερα της διαχείρισης της ματαίωσης- χαμηλή ενσυναίσθηση, αυξημένη παρορμητικότητα, δυσκολία με κανόνες και όρια κ.λπ.
8. *Το φαινόμενο Ε.ΒΙ.Ε. αποτελεί απλώς μια παροδική φάση:* Αυτό δεν είναι αλήθεια. Το εν λόγω φαινόμενο συνιστά ένα σοβαρό πρόβλημα που δύναται να έχει σοβαρές συνέπειες για εκείνους/ες που το ασκούν, εκείνους/ες που το υφίστανται, καθώς και τους/τις παριστάμενους/νες που το παρατηρούν.

Επιπτώσεις της Ενδοσχολικής Βίας και του Εκφοβισμού

Οι συνέπειες του φαινομένου Ε.ΒΙ.Ε. είναι πολλές, σοβαρές και καθοριστικές για την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη, τη σχολική πορεία και τη συνολική εξέλιξη των μαθητών/τριών. Αποτελεί παράγοντα κινδύνου για την εμφάνιση σοβαρών προβλημάτων ψυχικής υγείας στα άτομα παιδικής και εφηβικής ηλικίας (Αντωνίου και συν., 2024· Κέντρο Συνταγματικού & Ευρωπαϊκού Δικαίου, 2015β· Ασημόπουλος και συν., 2015).

Α. Επιπτώσεις στους/τις μαθητές/τριες που υφίστανται Ε.ΒΙ.Ε. (Αντωνίου & Καμπόλη, 2014· Antoniou, Mitsopoulou & Chrousos, 2015):

- Χαμηλή αυτοεκτίμηση.
- Δυσκολία στη σύναψη φιλικών σχέσεων.
- Μειωμένη συγκέντρωση, διάσπαση προσοχής.
- Μείωση σχολικής επίδοσης, σχολική αποτυχία.
- Αρνητική στάση προς το σχολείο και σχολική άρνηση, αύξηση απουσιών, εγκατάλειψη σχολείου.
- Ψυχοσωματικά προβλήματα (π.χ. πονοκέφαλοι, διαταραχές ύπνου, διαταραχές διατροφής κ.ά.).
- Συμπτώματα ή/και διαταραχή στρες, μετά από ψυχοτραυματικό γεγονός.
- Αγχώδεις διαταραχές: φοβίες, κρίσεις πανικού.
- Αυτοκτονικός ιδεασμός, αυτοτραυματισμοί, απόπειρες αυτοκτονίας.
- Θυμός και επιθυμία εκδίκησης προς εκείνους/ες που θεωρούν ότι έχουν την ευθύνη.
- Μελλοντικές επιπτώσεις: Η επίδραση περιστατικών Ε.ΒΙ.Ε. μπορεί να διατηρηθεί και στο μέλλον, επηρεάζοντας τις σχέσεις, την απασχόληση και γενικά τη ζωή ως ενήλικα του/της μαθητή/τριας που υπέστη Ε.ΒΙ.Ε.

Β. Επιπτώσεις στους/τις μαθητές/τριες που ασκούν Ε.ΒΙ.Ε.

Έχουν αυξημένες πιθανότητες (Kampos et al., 2017):

- Στιγματισμού.
- Εκδήλωσης άλλων βίαιων, παραβατικών και αντικοινωνικών συμπεριφορών.
- Ανάπτυξης προβλημάτων στη σύναψη και τη διατήρηση διαπροσωπικών σχέσεων.
- Ανάπτυξης προβλημάτων ψυχικής υγείας, όπως άγχους, κατάθλιψης κ.ά.
- Ελλειμματικής σχολικής φοίτησης έως και διακοπή της.
- Εν δυνάμει εξέλιξης σε παραβατικό άτομο (π.χ. κατάχρηση αλκοόλ, κατάχρηση ουσιών, εμπλοκή με τον νόμο).

Γ. Επιπτώσεις στους/τις αμέτοχους/χες παρατηρητές/τριες

Έχουν αυξημένες πιθανότητες (Antoniou & Karteris, 2017·Papastylianou et al., 2009·Kyriakides et al., 2014a·Kyriakides et al., 2014b):

- Να αναπτύξουν άγχος, φόβο, αίσθημα ανασφάλειας.
- Να νιώθουν ενοχές γιατί δεν βοήθησαν τον/την συμμαθητή/τρια που υπέστη Ε.ΒΙ.Ε.
- Να αναπτύξουν προβλήματα στις σχέσεις τους με συνομηλίκους.
- Να αισθάνονται αδύναμοι/ες να παρέμβουν και να οδηγούνται στην ενίσχυση της τάσης για αδιαφορία, η οποία με τη σειρά της οδηγεί στην εξοκείωση με τη μη παρέμβαση.
- Να παρουσιάσουν μείωση στη σχολική τους επίδοση.
- Να υποστούν δευτερογενή τραυματισμό λόγω παρακολούθησης περιστατικού/ών Ε.ΒΙ.Ε. (συμπτώματα ή/και διαταραχή στρες μετά από ψυχοτραυματικό γεγονός).

Δ. Επιπτώσεις στο Σχολείο

Το φαινόμενο Ε.ΒΙ.Ε. επιπρόσθετα υπονομεύει το κλίμα τόσο της τάξης όσο και της σχολικής μονάδας συνολικά, έχοντας επιπτώσεις:

- στη μάθηση,
- στους δεσμούς και τις διαπροσωπικές σχέσεις των μαθητών/τριών μεταξύ τους, καθώς και τη σχέση με το σχολείο,
- στο αίσθημα ασφάλειας των μαθητών/τριών,
- στο ότι οι μαθητές/τριες αντιλαμβάνονται τους/τις εκπαιδευτικούς να έχουν περιορισμένο έλεγχο αλλά και νοιάξιμο προς αυτούς/ές,
- στη μειωμένη εργασιακή ικανοποίηση του προσωπικού και, περαιτέρω, στην επαγγελματική εξουθένωσή του,
- στην εμπιστοσύνη των γονέων στο σχολείο.

Ενδείξεις Ενδοσχολικής Βίας και Εκφοβισμού

Ένας/μία μαθητής/τρια ενδέχεται να υφίσταται Ε.ΒΙ.Ε. όταν παρουσιάζει ένα ή περισσότερα από τα ακόλουθα συμπτώματα ή συμπεριφορές (Γάκης, Αντωνίου & Καλούρη, 2016):

- Εκδήλωση άγχους σχετικά με τη μετακίνηση από και προς το σχολείο: εκκλήσεις προς τους γονείς για συνοδεία, αλλαγές διαδρομής, καθυστερήσεις στην προσέλευση κ.ά.
- Εκδήλωση απροθυμίας προσέλευσης στο σχολείο, αδικαιολόγητες απουσίες έως και σχολική άρνηση.
- Μείωση ενδιαφέροντος για το σχολείο, μείωση της σχολικής επίδοσης, προβλήματα συγκέντρωσης κατά την εκπαιδευτική διαδικασία.
- Προσκόλληση σε κάποιους/ες συμμαθητές/τριες ή εκπαιδευτικούς κατά τη διάρκεια των διαλειμμάτων.
- Συχνά παράπονα για πονοκεφάλους, κοιλόπονο ή άλλες σωματικές ενοχλήσεις/συμπτώματα.
- Εμφάνιση ανεξήγητης αλλαγής είτε στη διάθεση (άγχος, θλίψη, ευερεθιστότητα, θυμός) είτε στη συμπεριφορά (επιθετικότητα, απόσυρση, απομόνωση), τα οποία είναι ιδιαίτερα εμφανή πριν από την επιστροφή στο σχολείο μετά τα Σαββατοκύριακα ή από μεγαλύτερες σχολικές διακοπές.
- Απροσδόκητη εμφάνιση δυσκολιών στην ομιλία (π.χ. στην άρθρωση, στη ροή κ.ά.).
- Νυχτερινή ενούρηση.
- Διαταραχές ύπνου ή εφιάλτες.
- Εμφάνιση μεταβολής στις διατροφικές συνήθειες: τρώει λιγότερο ή περισσότερο απ' ότι πριν.
- Συχνή απώλεια ή καταστροφή προσωπικών αντικειμένων: σκισμένα ή χαμένα ρούχα, βιβλία, κ.λπ.
- Αυξημένες απαιτήσεις για χρήματα ή συχνή αναφορά για κλοπή των χρημάτων του/της.
- Εμφάνιση ανεξήγητων μωλώπων, εκδορών ή κοψιμάτων.

- Εμφάνιση απροθυμίας ή/και άρνησης να συζητήσει για αυτά που τον/την απασχολούν.

Οι προαναφερθείσες ενδείξεις/σημάδια δεν σημαίνουν απαραίτητα ότι ένας/μια μαθητής/τρια υφίσταται Ε.ΒΙ.Ε., αλλά εάν επαναλαμβάνονται ή επανεμφανίζονται, σε συνδυασμό, απαιτούν περαιτέρω διερεύνηση, προκειμένου να διαπιστωθεί εάν χρειάζεται άμεση βοήθεια και κατάλληλη υποστήριξη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αντωνίου, Α.-Σ. (2023α, Μάρτιος 03). Πρόληψη των φαινομένων βίας και εκφοβισμού στο σχολείο. *Πρώτο Θέμα*. Ανακτήθηκε στο: <https://www.protothema.gr/blogs/alexandros-stamatios-adoniou/article/1347024/prolipsi-ton-fainomenon-vias-kai-ekfovismou-sto-sholeio/>
- Αντωνίου, Α.-Σ. (2023β, Απρίλιος 02). Ενδοσχολική βία και εκφοβισμός σε μαθητές με αναπηρίες και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. *Iefimerida*. Ανακτήθηκε στο: <https://www.iefimerida.gr/ellada/endosholiki-bia-ekfobismos-mathites-anapiries>
- Αντωνίου, Α.-Σ. (2024, Ιανουάριος 24). Φαινόμενα εκφοβισμού και ενδοσχολικής βίας σε εφήβους ΛΟΑΤΚΙ+. *Newsbeast*. Ανακτήθηκε στο: <https://www.newsbeast.gr/greece/arthro/10440970/fainomena-ekfovismou-kai-endoscholikis-vias-se-efivous-loatki>
- Antoniou, A.-S., & Drosos, N. (2017). Coping strategies of Greek 6th grade students: Their relationship with anxiety and trait emotional intelligence. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 16(1), 57-71.
- Αντωνίου, Α.-Σ., & Θεοδωρίτση, Ι.-Ι. (2019). Συμβουλευτική παρέμβαση προς τους εμπλεκόμενους σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού. Στο Ν. Καβαλά-Μυλωνά, Ο. Καλούρη, Φ. Κατσαμπούρη, Α. Μπότου, Ε. Κατσιγιάννη, Ι. Κοντζίνου, & Ν. Τσέργας (Επιμ.), *Σκέψεις, Απόψεις και Προβληματισμοί σε Θέματα Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού* (σσ. 11-41). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.
- Αντωνίου, Α.-Σ., & Καμπόλη, Γ. (2014). Πώς σχετίζεται ο σχολικός εκφοβισμός με την κατάθλιψη και την τάση αυτοκτονίας σε παιδιά και εφήβους. Στο Σ. Κούτρας (Επιμ.), *Η Ψυχική Υγεία των Παιδιών στην Κοινωνία της Κρίσης - Ο Ρόλος των Γονέων και των Εκπαιδευτικών* (σσ. 102-121). Αθήνα: Ταξιδευτής.
- Antoniou, A.-S., & Karteris, V. (2017). Factors influencing the occurrence of anxiety levels in childhood and coping strategies. *European Journal of Special Education Research*, 2(6), 1-21.
- Antoniou, A.-S., Mitsopoulou, E., & Chrousos, G. P. (2015). Psychosocial factors and suicidal behaviour in adolescents. In B. Kirkcaldy (Ed.), *Promoting Psychological Well-Being in Children and Families* (pp. 154-171). Hampshire, UK: Palgrave Macmillan.
- Αντωνίου, Α.-Σ., Παλιβάκου, Ε., & Νιαστή, Κ. (2024). Σχολικός εκφοβισμός σε μαθητές με αναπηρία και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Πρόληψη και αντιμετώπιση. Στο Α.-Σ. Αντωνίου (Επιμ.), *Σύγχρονες Προσεγγίσεις στην Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση* (σσ. 89-106). Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Asimopoulos, Ch., Bibou-Nakou, I., Hatzipemou, Th., Soumaki, Eu. & Tsiantis, J. (2013). An investigation into students' and teachers' knowledge, attitudes and beliefs about bullying in Greek primary schools, *International Journal of Mental Health Promotion*, 16(1), 42-52.
- Ασημόπουλος, Χ., Χατζηπέμου, Θ., Φύσσας, Κ., Μπεράτης, Ι., Λάγγαρη, Β., Βασιλακάκη, Ε., Γιαννακοπούλου, Δ., Παπαδοπούλου, Κ., Ακαλέστου, Μ.Η., Παπαγιαννοπούλου, Β., Συγγελάκη, Ε.Μ., Στεφανάκου, Α., & Τσιάντης, Α.Κ. (Επιμ. Ι. Τσιάντης, Χ. Ασημόπουλος, & Α.Κ. Τσιάντης) (2013). *Stop στην ενδοσχολική βία: Δραστηριότητες στο δημοτικό σχολείο για την πρόληψη του εκφοβισμού και της βίας μεταξύ των μαθητών. Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου* (ΕΨΥΠΕ). Αθήνα.
- Ασημόπουλος, Χ., Χατζηπέμου, Θ., & Ακαλέστου, Μ.Η. (2015). Σχολικός εκφοβισμός και ψυχική υγεία: Αιτιολογικοί παράγοντες και επιπτώσεις, πρόληψη και αντιμετώπιση. Στο Γ. Παπαδημητρίου (Επιμ.), *Η συμβολή της κοινωνικής εργασίας στην ψυχιατρική θεραπευτική* (σσ. 36-44). Αθήνα: Εκδόσεις Παρισιάνος.

- Γάκης, Κ., & Αντωνίου, Α.-Σ. (2018). Σχολικός και ηλεκτρονικός εκφοβισμός: Ψυχοκοινωνικά χαρακτηριστικά μαθητών με και χωρίς ΔΕΠ/Υ που σχετίζονται με το φαινόμενο. *Νέα Παιδεία*, 168, 70-87.
- Γάκης, Κ., Αντωνίου, Α.-Σ., & Καλούρη, Ρ. (2016). Προβλήματα ενδοσχολικής συμπεριφοράς και σχολικός εκφοβισμός: Τρόποι συμβουλευτικής παρέμβασης στη σχολική μονάδα. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, 108, 37-49.
- Cowie, H. & Jennifer, D. (2008). *New perspectives on bullying*. Berkshire: Open University Press.
- Hyman, I., Bryony Kay, B., Tabori, A., Weber, M., Mahon, M., & Cohen, I., (2006). 8 Bullying: Theory, Research and Interventions. In C. M. Evertson & C. S. Weinstein (Eds). *Handbook of Classroom Management: Research, Practice, and Contemporary Issues* (pp. 855-886). Abingdon: Routledge.
- Kampoli, G. D., Antoniou, A.-S., Artemiadis, A., Chrousos, G. P., & Darviri, C. (2017). Investigating the association between school bullying and specific stressors in children and adolescents. *Psychology*, 8(14), 2398-2409.
- Καναβού Ε., Σταύρου Μ., Φωτίου Α., & Κοκκέβη, Ά. (2020). Οι έφηβοι στην Ελλάδα και στις 44 χώρες του προγράμματος HBSC/WHO 2018, Σειρά θεματικών τευχών: Έφηβοι, Συμπεριφορές & Υγεία. Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγείας, Νευροεπιστημών & Ιατρικής Ακριβείας «Κώστας Στεφανής», Αθήνα.
- Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου. (2015α). *Επιμορφωτικό υλικό για στελέχη Εκπαίδευσης και Εκπαιδευτικούς: Εκπόνηση ενημερωτικού εκπαιδευτικού υλικού και προγράμματος σπουδών επιμόρφωσης*. Αθήνα: Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δήμητρα Τσάτσου.
- Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου. (2015β). *Οδηγός διαχείρισης περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού: Εκπόνηση ενημερωτικού εκπαιδευτικού υλικού και προγράμματος σπουδών επιμόρφωσης*. Αθήνα: Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δήμητρα Τσάτσου.
- Kyriakides, L., Creemers, B. P., Muijs, D., Rekers-Mombarg, L., Papastylanou, D., Van Petegem, P., & Pearson, D. (2014). Using the dynamic model of educational effectiveness to design strategies and actions to face bullying. *School Effectiveness and School Improvement*, 25(1), 83-104.
- Kyriakides, L., Creemers, B. P., Papastylanou, D., & Papadatou-Pastou, M. (2014). Improving the school learning environment to reduce bullying: An experimental study. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 58(4), 453-478.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*, Blackwell, Cambridge.
- Olweus, D. (2009). *Εκφοβισμός και βία στο σχολείο: Τι γνωρίζουμε και τι μπορούμε να κάνουμε*, Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (ΕΨΥΠΕ), Αθήνα.
- Ομάδα Hombat .(2019). *Καταπολέμηση του ομοφοβικού και τρανσφοβικού εκφοβισμού στα σχολεία: Οδηγός εκπαιδευτικού σε θέματα ανταπόκρισης στην ομοφοβία και τρανσφοβία στην εκπαίδευση*. Λευκωσία: European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).
- Orpinas, P., & Horne, A. M. (2006). *Bullying prevention: Creating a positive school climate and developing social competence*. Washington, D.C.: American Psychological Association.
- Παπαστυλιανού, Α. (2002). Επιθετικότητα και βία στο σχολικό χώρο. Παράγοντες πρόκλησης και προτάσεις πρόληψης - παρέμβασης, *Ποινικός Λόγος*, 4, 865-885.
- Πετρόπουλος, Ν., & Παπαστυλιανού, Α. (2001). *Μορφές επιθετικότητας βίας και Διαμαρτυρίας στο σχολικό χώρο*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Rigby, K. (2008). *Σχολικός εκφοβισμός: Σύγχρονες απόψεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

- Salmivalli, C. & Voeten, M. (2004) Connections between attitudes, group norms, and behaviour in bullying situations, *International Journal of Behavioral Development*, 28 (3), 246–258.
- Shepherd, J., Pickett, K., Dewhurst, S., Byrne, J., Speller, V., Grace, M., Almond, P., & Roderick, P. (2016). Initial teacher training to promote health and well-being in schools - A systematic review of effectiveness, barriers and facilitators. *Health Education Journal*, 75(6), 721-735.
- Swearer, S. M., Espelage, D. L., & Napolitano, S. A. (2009). *Bullying prevention and intervention: Realistic strategies for schools*. New York, NY: Guilford.
- Travers, C. J., & Cooper, C. L. (1996). *Teachers under Stress in the Teaching Profession*. London: Routledge.
- Van der Zanden, P. J. A. C., Denessen, E. J. P. G., & Scholte, R. H. J. (2015). The 9 effects of general interpersonal and bullying-specific teacher behaviors on pupils' 10 bullying behaviors at school. *School Psychology International*, 36(5), 467-481.